

EUGEN COȘERIU: ÎNTREBĂRILE ȘI PROMISIUNILE ÎNCEPUTULUI

STELIAN DUMISTRĂCEL*

Text preluat, cu minime corectări și completări, din „Revista de lingvistică și știință literară”, Chișinău, 1992, nr. 5, p. 53–63; o primă variantă a textului, intitulată *Material lingvistic basarabean: după 50 de ani*, a apărut în vol. *Omul și limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, Iași, 1991–1992, p. 57–65.

0.1. Înainte de a aborda subiectul, de interes mai mult decât documentar, al debutului în cercetarea lingvistică (și, de fapt, etnolingvistică) al lui Eugen Coșeriu, vom schița un sumar portret și o prezentare, de ansamblu, ale personalității și activității celui care, în anul 1991, după acordarea aceluiași titlu din partea unor instituții similare din întreaga lume, avea să devină membru de onoare al celor mai înalte foruri științifice românești.

În lingvistica modernă, după Ferdinand de Saussure (1857–1913), ale cărui idei au schimbat esențial orientarea domeniului, unul dintre cele mai importante nume ce s-au impus în ceea ce privește teoria limbii, prin orizontul investigațiilor, originalitatea gândirii și prin impactul, decisiv, al operei asupra cercetării contemporane, este acela al românului Eugen Coșeriu, pe care în 1981 Iorgu Iordan, fostul său profesor de la Iași (unde viitorul mare savant și-a început studiile universitare), îl considera „cel mai erudit dintre lingviștii contemporani”. Tot cu ocazia celei de a 60-a aniversări, Al. Rosetti i-a elogiat competența lingvistică universală, ca și celebritatea în învățământul universitar, iar Hans Helmut Christmann l-a definit drept un gigant al cugetării lingvistice. Ținem să adăugăm aici și o vizionară caracterizare aparținându-i unui alt fost profesor din perioada ieșeană, Dimitrie Găzdaru, după care „un lingvist ca Eugen Coșeriu se naște o dată la o sută de ani”, subliniind faptul că trăim sentimentul adevăratului privilegiu de a fi contemporanii acestui moment din evoluția lingvisticii.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România.

După debutul ca poet în „Crenguța” (Bălți, 1937) și după scrierile literare din 1939, publicate în „Jurnalul literar” (condus de G. Călinescu, care i-a fost profesor la Iași) și „Cuget moldovenesc” (transferat de la Bălți la Iași în 1938), debutul în domeniul lingvisticii este legat de realități ale provinciei natale, primele contribuții intitulându-se *Limbă și folklor din Basarabia și Material lingvistic basarabean*, ambele apărute tot în reviste ieșene, în 1940. De altfel, E. Coșeriu, un teoretician care și-a ilustrat tezele asupra problemelor și caracteristicilor generale ale limbajului uman cu material extras de predilecție din domeniul limbilor romanice, s-a oprit frecvent și asupra dacoromânei. Căpătând adesea semnificația afirmării unei legături afective cu savanți germani ce au studiat limba română (prin publicarea în volume omagiale Ernst Gamillscheg, Harri Meier), astfel de contribuții (apărute și în diverse alte publicații) abordează problema românei în perspectivă istorică, pornind de la ceea ce se numește latina „vulgară”, cunoașterea dacoromânei în Europa occidentală începând din secolul al XVI-lea, probleme de etimologie, de semantică și de frazeologie, ultimul domeniu ca reflex al unei formațiuni general umane sau prin paralele romanice.

Opera profesorului Coșeriu, caracterizându-se printr-o concepție umanistă profund originală, reflectă plenar principiile pe care D-sa le situează la baza lingvisticii: principiul obiectivității, al umanismului, al tradiției, al antidogmatismului și principiul binelui public, adică al responsabilității social-culturale a lingvistului, principii a căror aplicabilitate nu numai în domeniul celorlalte discipline umanistice, ci și în toate sferile cunoașterii este ușor de recunoscut.

0.2. Legătura spirituală statornică cu pământul natal, în pofida unei insatisfăcătoare (și, astfel, simptomatice) receptări, din motive aberante, a operei marelui nostru compatriot în România, este atestată și de faptul că E. Coșeriu (Doctor Honoris Causa al Universității din București din anul 1971) a ținut lecții la cursurile de vară de la Sinaia și a onorat prin prestigioasa sa semnătură volume omagiale dedicate unor filologi membri și membri corespondenți ai Academiei Române: Al. Rosetti și Al. Graur (1975), D. Macrea (1977), Iorgu Iordan (1978), G. Ivănescu (1982).

Precedat de o inegalabilă reputație, savantul a revenit pentru prima dată (după 1940) în țară în aprilie 1968, participând la cel de al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică (*Le problème de l'influence du grec sur le latin vulgaire*). Cei care au fost prezenți la această manifestare științifică își aduc aminte un fapt ieșit din comun în lumea reuniunilor de acest fel (comparabil însă cu prelegerile lui Iorga evocate de G. Călinescu): sala, din clădirea Facultății de Drept din București, în care-i fusese programată comunicarea, s-a dovedit de la început neîncăpătoare față de numărul congresiștilor, români și străini, dornici să-l asculte, grupați, în final, în aula principală (după ce se adunaseră și într-un amfiteatru, și acesta, la rândul lui, prea strâmt). Pentru mulți din generația mea, aceasta a fost prima ocazie de a-l vedea și asculta, dar, apoi, profesorul a constituit un veritabil

pol de atracție și pentru conaționalii ce au avut șansa de a beneficia de stagii de documentare științifică în Germania. Cerem permisiunea de a introduce, aici, astfel de notații cu caracter de evocare, sub semnul dorinței (și chiar al obligației) pe care o simțim de a motiva, măcar în parte, privilegiul (asumat având conștiința temerității) de a face o atare prezentare unui savant de talia lui Eugen Coșeriu, în același timp o personalitate complexă cu un neiertător simț al umorului.

În unul dintre amfiteatrele facultății de *Neuphilologie* de la Universitatea din Tübingen, aveam să-i audiez, în mai 1975, ca bursier DAAD, câteva cursuri în care domeniul teoriei limbii și fenomenul lingvistic romanic erau ilustrate cu material din istoria portughezei, după orele de curs având șansa ca, în discuțiile cu D-sa, să pot aprofunda teze din *La geografía lingüística*, proiectate în realități socio- și psiholingvistice dacoromânești. Ca și alți colegi de la Institutul „A. Philippide” și de la Institutul de Arheologie din Iași care l-au vizitat la Tübingen începând din anul 1990 (în cazul autorului acestor rânduri, pe fondul analizei unui proiect de cercetări interdisciplinare de profil umanistic privind salvarea tradiției, a „modelului cultural” al satelor românești dispărute de la est de Carpați), am remarcat marele interes pe care profesorul Coșeriu îl manifesta pentru mișcarea politică și începuturile renașterii culturii naționale în Moldova dintre Prut și Nistru, numele care reveneau frecvent în discuție fiind cele ale lui Grigore Vieru și Ion Druță.

Excurs 1. Am evocat relații ulterioare, privilegiate, cu Magistrul de la Tübingen, și în legătură cu alte proiecte, inclusiv pe baza unei corespondențe, în articolul *Coseriu restitutus*, publicat în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. LI, 2011, p. 45–62.

Dacă, mai mult sau mai puțin paradoxal, opera lui Coșeriu și-a făcut intrarea în Moldova de peste Prut, după mărturisiri ale colegilor de la Chișinău, în primul rând prin traduceri în limba rusă (începând din 1963), revenirea savantului pe plaiurile natale basarabene se asociază, în mod fericit, cu marile câștiguri ale luptei românilor de aici pentru limba națională ca limbă oficială de stat și pentru alfabetul latin, în august 1991 Eugenio Coșeriu fiind ales membru de onoare al Academiei de Științe a Republicii Moldova. Iar forul științific ce era de așteptat să-și revendice, primul, cinstea de a-l număra printre membrii săi de onoare, Academia Română, avea să-și îndeplinească această îndatorire de prestigiu (la propunerea Filialei din Iași) în adunarea sa generală din decembrie 1991. Și astfel, referindu-ne și la alte cazuri de elevată recuperare pentru spiritualitatea românească, de la Ana de Noailles și Elena Văcărescu la George Constantinescu, George Emil Palade, Anghel Rugină, Alexandru Ciorănescu ori George Uscătescu, ne-am putut aminti cuvintele din rugăciunea *Prefacerii Darurilor*: „ale Tale dintru ale Tale”, într-o trăire în care bucuria se împletește irepresibil cu amărăciunea!

După filologii de origine străină care i-au precedat în galeria națională academică de onoare, notorii în anumite domenii, printre care germanistul Theodor Frings sau romaniștii Angelo Monteverdi, Ramon Menendez y Pidal, Alf Lombard,

Carlo Tagliavini, numele lui Eugen Coșeriu, ilustrând cu strălucire lingvistica în context u m a n i s t printr-o operă ce s-a impus prin originalitate, bogăție și valoare, se constituie într-o șansă pentru confirmarea și consolidarea reputației internaționale a instituțiilor științifice românești, ce se vor bucura de colaborarea unuia dintre aceia care ne întrețin speranța de perpetuare a adevărului reflecției lui Miron Costin: „Nasc și la Moldova oameni!”.

0.3. Universalul se poate percepe în domenii foarte restrânse de activitate. „Poți îmbrățișa universul studiind o scoică”, afirma cândva Eugen Coșeriu, iar debutul său în lingvistică (prin articolele deja citate) poate fi abordat atât în perspectiva considerării unei atare notabile virtuți, de a surprinde elementele esențiale ale ansamblului pornind de la forme aparent simple în care se manifestă acesta, cât și prin prisma descifrării datelor personale, ce se anunță excepționale, ale viitorului mare savant. Dintre acestea din urmă subliniem, pe baza amintită, nevoia originară, primordială, pusă în practică, de a-și defini lucid obiectul preocupării și operația de clasificare căreia îi este supus materialul (am putut observa frecvența apariției termenilor *delimitare* și *distincție* în expunerea, de magistru, *Principiile lingvisticii ca știință umanistă*, prezentată în deschiderea Colocviului omagial internațional de la Iași, dintre 13 și 17.IV.1992, „Eugen Coșeriu – un mare lingvist contemporan”, ce a marcat înmânarea diplomei de Doctor Honoris Causa al Universității „Alexandru Ioan Cuza”). Această „disciplină” dialectică a minții, probată de la început, de exemplu în precizarea modalităților de expresie a narațiunilor populare sau în descrierea, structurată, a lexicului (semantică – procesul denominației, în general), vestea stilul de mai târziu al „declanșării” discuției asupra unei probleme teoretice; sunt celebre triadele limbă – vorbire – discurs/text, sincronie – diacronie – istorie, *Bezeichnung – Bedeutung – Sinn* etc., ce vor impune în lumea savantă gândirea lingvistică coșeriană, una critică, recuperatoare și integratoare. Pe coordonate comparabile va fi abordat un grup lexicosemantic în perspectivă tipologică (cf. *Balkanismen oder Romanismen? Methodisches zum sogenannten Balkansprachbund*, 1982) sau un cuvânt (*Rumänisches prat ein „ghost Word”? Mit einem Zeugnis von Martin Opitz*, 1977).

Din anii începuturilor datează însă și înregistrarea caracteristicilor și valorilor, de judecată și de sensibilitate (cognitive și expresive) ale limbii materne, dar mai ales în modul unui anumit areal geografic moldovenesc pe care – am putut-o constata și recent – D-sa, în virtutea unei tradiții culturale, îl consideră superdotat intelectual și spiritual, avea să i se formeze receptivitatea pentru specificul tiparelor mentale (ca matrice stilistică) ale exprimării, sesizate în construcții, unități frazeologice și în alte modalități ale discursului, pe care savantul le va evoca și analiza peste decenii în contribuții de profil teoretic din perioada de vârf a creației sale. Mărturii ale impresiilor puternice ținând de cosmoviziunea mediului sociocultural al perioadei copilăriei și al primei tinereți sunt, de exemplu, formulele de adresare diferențiate din rațiuni psihosociale (gradul cunoașterii reciproce, intimitatea, respectul uman) și formulele de salut adaptate contextului

comunicării (*Doamne-ajută! – Dă Doamne!* – față de o formulă adesea aleatorie, dar inevitabilă, de tipul *La apă?*, ce presupune ca răspuns confirmarea evidenței) caracteristice microuniversului familiei și satului natal – românesc –, citate în studiul din 1981 asupra fundamentelor și obiectivelor socio- și etnolingvisticii (Coseriu 1981: 24, 28).

1. Din primul (și singurul) an de studenție la Iași datează preocupările lui Eugen Coșeriu pentru cercetarea faptelor de limbă, concretizate în publicarea, c o m e n t a t ă, de material lingvistic (dar numai preponderent r e g i o n a l) basarabean, căci se poate observa că optica selectării și prezentării, a lexicului în special, este aceea a abordării diferitelor ipostaze ale idiomului unei colectivități rurale, pe fondul confruntării acestuia, dar și a autorului, tânăr absolvent al liceului din Bălți, cu limba literară, în realizarea ei (în ceea ce-l privește pe debutant) cu anumite limite provinciale, de la Iași.

Luând în considerație cele două articole care i-au apărut în periodicele, notorii în acea vreme, „Arhiva” și „Revista critică” din anul 1940, prin prisma experienței comune multora dintre noi, de foști, cândva, studenți în primul an, ca și a activității didactice cu studenți din primii ani de la o facultate de litere, când marea atracție a aproape tuturor o reprezintă Muzele (cultivate și de cel în cauză!), ne grăbim să remarcăm, la Eugen Coșeriu, o deosebită receptivitate și o nestăvilită curiozitate științifică, în perspectivă deja interdisciplinară, însoțite de rigurozitatea demersului analitic, prin aspecte anunțând linii directe (fundamentale) ale viitoarelor exegeze.

Constituind, posibil, rodul unei activități din ultimele clase de liceu, ori poate rezultat al preocupărilor (de-acum specializate!) din vacanțele primului an de studenție, aceste contribuții au fost, deci, publicate, paralel, în nr. 1–2/1940 din „Arhiva” (*Material lingvistic basarabean*, într-o primă notă: „cules în cea mai mare parte din com. Mihăileni, jud. Bălți”; p. 93–100) și în nr. 2–3/1940 din „Revista critică” (cu titlul *Limbă și folklor din Basarabia /în sumar/*, preluat de autor ca atare în lista sa de lucrări, dar cu formularea *Material lingvistic și folkloric* în corpul revistei, p. 159–175). Observăm, așadar, că autorul și-a grupat rezultatele acestei prime etape a investigațiilor în două secțiuni: 1) lingvistică – preponderent în „Arhiva” (în continuare: A), domeniu din care câteva fapte, numai aparent pierdute din vedere, referitoare la „cuvinte și forme” și „expresii” prefațează celălalt articol, 2) materialul folcloric din „Revista critică” (în continuare: RC).

1.1. Să ne oprim mai întâi, fără a intra în amănunte, asupra acestuia din urmă, care cuprinde cuplete, formule pentru jocuri de copii, date populare (calendaristice), credințe, superstiții, obiceiuri, descântece, descrierea câtorva jocuri de copii și, în sfârșit, câteva expresii, cuplete, snoave, în legătură cu diferite națiuni (evrei, ruși, țigani) – ilustrații, am zice acum, folosind distincții coșeriene și terminologia sa (cf. Coseriu 1981: 16) ale manifestării alterității negative naturale, prin diferențierea de cei recunoscuți ca membri ai altei comunități.

Excurs 2. Pentru o tratare oarecum extinsă a temei, în ceea ce ne privește, cf. Stelian Dumistrăcel, *Germanul în mentalul rural românesc*, în vol. *Identitate – alteritate în spațiul cultural românesc* (edit. Al. Zub), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1996, p. 221–239; cf. și *Das Bild des Deutschen bei den Rumänen. Regionale und gruppenspezifische Modelle und ihre Widerspiegelung in der rumänische Sprache*; în vol. *Kulturdialog und akzeptierte Vielfalt? Rumänien und rumänische Sprachgebiete nach 1918* (hrsg. von Horst Förster und Horst Fassel), Jan Thorbecke Verlag, Stuttgart, 1999, p. 127–146.

Și acest material, folcloric, este cumva dominat de preocupările lingvistice; primul grupaj de „cuplete” reprezintă contexte caracteristice din punct de vedere etnografic, în care apar anumite cuvinte (*babă, fată, moș, nevoie, pește, poveste, unt*) ori antroponime; formulele pentru jocuri de copii sunt „frământări de limbă”; datele populare calendaristice înregistrează numele populare ale unor sărbători (cu fonetisme specifice: *Botează, Stratenie, Blagoveștenie, Sinchetru, Chirică Șchiopu, Pintileiu Călătoru, Procoave*), iar textele în care sunt descrise jocuri de copii comunică lexic regional și construcții închegate, explicate (*în duchi*; cf. *halit, loc fierbinte, coștireață* ‘o *bortă* mai mare de la mijlocul terenului’, variantele *mice, mige* ‘minge’, sensuri ale cuvântului *matcă* etc.).

Data fiind vârstă investigatorului, abordarea temelor și tonalitatea expunerii (în afară de grupajele referitoare la credințe, superstiții, obiceiuri și la descântece) se deosebesc de acelea ale culegătorilor care descind într-un mediu mai mult sau mai puțin „exotic”, studențul Coșeriu s-a „delimitat” de puțin timp de actanții ale căror practici și mentalități le înregistrează (iar savantul Eugenio Coseriu nu le-a uitat niciodată, după cum ne conving contactele cu D-sa și faptul că cei care-i sunt apropiați îl consideră un *Homo ludens*). De aici, senzația de vigoare și prospețime a percepțiilor: descrierea jocurilor de copii este o reproducere precisă a „regulamentului” de care atârna succesul competitorului obișnuit să nu piardă nicicând, jocurile de cuvinte abundă în „păcăleli” orale ce subliniază simțul limbii și speculează cu umor ticul verbal („*Țăucă/Pupă mâța-n zgăucă*”; RC, p. 160), numele proprii (*Ion, Nechita, Neculai, Vasili*) au devenit pretexte ale unor catrene-substitute de porecle caracterizând contacte sociale din același mediu. Dacă prin datele calendaristice ni se comunică elemente ale timpului în concordanță cu muncile agricole (când e gerul mare, când se *moaie*, când se seamănă și se seceră anumite cereale, când este secara în spic, când se culege *răsărita*), nu este mai puțin adevărat că aceste date reconstituie și un tablou al succesiunii momentelor așteptării (sau nerăbdării!) copilului de la țară: „Vișinile și cireșele sunt coapte pe la Suntchetru”; „merele dulci se coc pe la Suntileiu”; „vremea harbujilor e pe la Tăierea capului (lui Sf. Ioan Botezătoriu, august, 29)”, cu precizarea (din care răzbate, implicit, o undă de regret): „când însă nu se mănâncă harbuz cu miezul roșu, pentru că-i zi de mare post” (RC, p. 164).

1.2. Abordând, sumar, materialul lingvistic, observăm că acesta nu se constituie în ceea ce s-ar putea numi un glosar regional; autorul l-a supus unei operații preliminare de sistematizare, grupându-l în patru categorii de

fapte: [1] „Cuvinte interesante din punct de vedere semantic”; [2] „Culori”, [3] „îmbrăcămintă” și [4] „Boli, turburări fiziologice”. Conform acestei optici, în subdiviziunile [2], [3] și [4], alături de cuvinte, variante și sensuri neînregistrate în lucrările lexicografice cunoscute, apar și termeni aparținând limbii comune, inclusiv neologisme (*alb, albastru, burdo, galbîn, negru* la „culori”, *ați, basci, cămeși, pantaloni, suman* la „îmbrăcămintă”, respectiv *boalți, bolnav, friguri, orbalți, șchiop, tif, zabali*, în ultimul grup) – firește, pentru multe cuvinte pronunția dialectală fiind atent înregistrată.

Desigur, nu ne-am propus analiza sistematică a ansamblului informațiilor lingvistice pe care le comunică autorul, preocupat (în ambele articole), de fonetisme caracteristice zonei (*sî cii* ‘să fie’, *bicatî, bliuzi, merzicî, paliton, pleșcat* ‘chel’), de aspecte morfologice ale vorbirii la nivel regional (pl. *mîn*, vocativul cu finala *-lea* /față de *-le/*: *prostulea, omulea, nebunulea* etc.), dar, mai ales, de semnalarea a numeroase cuvinte și sensuri regionale, dintre care unele lipsesc, până astăzi chiar, din dicționarele limbii române. Putem remarca însă că înseși grupajele operate permit formularea ipotezei privind adunarea materialului în perspectiva unei lucrări de tip monografic asupra graiului din localitatea Mihăileni, supoziție întărită și de interesul pentru etnografie și folclor, în sens larg, dacă ținem seama de faptul că modelele epocii, determinând cadrul unei atare preocupări, le constituiau monografiile publicate de Ov. Densusianu (*Graiul din Țara Hațegului*, 1915) sau de Tache Papahagi (*Graiul și folclorul Maramureșului*, 1925).

Logica coordonatelor fixate de astfel de modele avea să fie, de altfel, reconsiderată mai târziu, într-o perspectivă mai largă. Ocupându-se de graiurile populare din punctul de vedere al geografiei lingvistice (1956), Eugen Coșeriu va preciza, mai întâi, semnificația sintagmei rezultate din asocierea celor doi termeni, prin analiza raporturilor dintre *geografie* (inclusiv *cartografie*) și *lingvistică*, postulând o cercetare a relațiilor dintre viața socială și culturală față de ambientul natural, definite ca influențe ale mediului fizic asupra viziunii cosmice („cosmoviziunea” de mai târziu), reflectate în limbaj, întrucât un anumit univers de experiență are corespondente într-un anumit univers lingvistic. Mai importantă, în ordinea de idei pe care o urmărim, este argumentarea interpunerii, obligatorii, între „geografie” și „lingvistică” a științelor ce se ocupă de mentalități, etnopsihologia și antropologia (Coseriu 1956: 6–9), aspecte care proiectează la modul optim dimensiunile și profunzimea demersului dialectologic, definit, mai apoi, drept studiul varietății diatopice a limbii istorice (la diferite niveluri și în diverse stiluri), în ipostazele variilor unități sintopice în relațiile lor reciproce (cf. Coseriu 1981: 22).

1.3. Regula scrupuloasei analize preliminare a faptelor ce vor fi prezentate și/sau supuse discuției (în optica concretizată de formulele din limba germană titrând aproape obligatoriu introducerea oricărei contribuții originale, de tipul *heutiges Stand*), ce trebuie să-l fi atras pe tânărul studios (care, după cum mărturisea recent savantul, cu umor, în adolescență nu-și propusese nici mai mult nici mai puțin decât „să-i învețe carte pe nemți” – ambiție plenar satisfăcută de

altfel!) se manifestă, de exemplu, și în clasificarea snoavelor, poveștilor și povestirilor culese, grupate după modalitatea expunerii/reproducerii în două categorii: „unora, povestitorul le memorează numai acțiunea și narează cu propriile lui cuvinte, altora povestitorul le ține minte și cuvintele și le spune ca pe o poezie” (RC, p. 171), o problemă ce-i va reține atenția, mai târziu, lui Ovidiu Bîrlea, într-un cadru general (Bârlea 1966: 25–26).

Această regulă intră în acțiune pornind de la interpretarea unui fapt lingvistic oarecare: comunicând sensul ‘moașă – sage-femme’ al termenului *bunică*, ni se prezintă situația unui nucleu onomasiologic din vorbirea locală: noțiunea „bunică” este exprimată prin *mămucă*, aceea de „bunic” prin *tătucă*; termenul *bunic* nu există, iar *bunel* înseamnă ‘strămoș, străbunic’ (A, p. 93).

2. Pe alt plan, relevăm finețea analizei, prin raportarea la diverse modele lingvistice și extinderea documentării (sunt citate dicționarele lui Cihac, Tikin, lucrări ale lui Grigorovitz și Damé), fără ca elucidarea unei probleme să fie forțată.

2.1. În numeroase cazuri, soluția este indicată sau întrevăzută. Iată câteva exemple: calificativul *ariștant*, folosit la adresa unui copil, „de obicei fără ură”, înseamnă ‘poznaș, șiret, drăcos’. Filologul în formare tinde spre conturarea dimensiunii diacronice, căutată în tipare mentale; după ce reține „alterarea” fonetică rusească, el conchide: „Evoluția de sens de la ‘arestat’... la ‘vinovat, rău’ e similară cu aceea a lat. *reus* ‘acuzat’ > rom. ‘rău’” (A, p. 93). Aceeași familie de probleme socio- și psiholingvistice este ilustrată și prin evoluția sensului unui alt termen. Limba română cunoaște nu numai cuvântul de origine slavă (a) *izgoni*, ci (în cronici din secolul al XVIII-lea) și postverbalul *izgon* ‘trupă mică, de manevră’ (cf. DA, s.v.). În Basarabia, *izgon* ‘ticălos’ (rezultat, presupunem, al contaminării pe teren românesc, dintre (a) *izgoni* și un cuvânt rusesc ce înseamnă ‘om decăzut, ruinat; mazilit’) este, la rândul lui, „uneori întrebuițat cu dragoste”, iar „evoluția de înțeles de la ‘exilat’ la ‘rău, mizerabil’ e ușor de priceput” (A, p. 94), desigur, ținând seama de optica și practicile totalitarismului imperial rusesc, recurgând, ca regulă, la deportarea „mizerabililor”, noțiune cu o sferă extrem de largă!

Alteori, se atrage atenția asupra unui fapt, rezolvarea fiind amânată, în pofida evidențelor aparente: în vorbirea locuitorilor din Mihăileni, dar și în a acelor din alte sate din jur, din județul Bălți (Baraboi, Ochi Alb, Mălăiești), termenul *ciorap* este sinonim cu *franc* și *pará*. Din preocuparea pentru corecta receptare din partea cititorului, se face și precizarea că „nu există izolări în care [ciorap] să nu poată fi înlocuit cu *franc*”. Deși sinonimia *ban – ciorap* are ca punct de plecare contextul *a pune banii la ciorap*, într-o zonă în care piesa de îmbrăcăminte în discuție este numită *colțun*, în absența relevării împrejurărilor în care procesul respectiv s-a produs, autorul va conchide doar că „schimbarea de înțeles, deși ușor de bănuț, este curioasă” (A, p. 94).

2.2. Atracția pentru surprinderea tiparelor mentale ale vorbirii este evidențiată și prin diversele grupe de probleme pentru care se fac distincții în

prezentarea materialului. Ne putem referi, de exemplu, la evaluarea trăsăturilor denominației cromatice în vocabularul curent al celor din Mihăileni, schițate în inventarul de termeni referitori la acest domeniu, de o mare bogăție derivativă și stilistică: *băligăriu* ‘verde cafeniu’; *chetriu* ‘albastru senin’; *lemniiu* ‘cafeniu’; *sfecliu* ‘roș aprins’, *siniliu* ‘albastru marin’. Nuanțele sunt deosebite și prin varii compuse: *zișini coapti* ‘roșu putred’; *verdi stricat* și chiar *chelia cucoani* ‘culoare de ciorapi’. Pe de altă parte, este interesantă înregistrarea trecerii numelor unor învelitori ale capului (la femei), desigur, puternic individualizate din punctul de vedere al cromaticei, în nume de culori propriu-zise: subst. *casuntcă* are și variantele *cosîncă* și *corsuntcă*; de la prima s-a format diminutivul *cosîncuți*, dar acesta numește aici culoarea ‘galben deschis’. Tot așa, este consemnat termenul *șalincuiți*, numind culoarea ‘cafeniu deschis’ (de fapt, un diminutiv de la *șalincă* ‘broboadă’, acesta un derivat de la *șal*). Precizăm că în DA *cosuntcuță* nu apare, iar în DLR s-a înregistrat doar *șalincă* ‘broboadă’ (din Păltiniș-Botoșani și din sudul Moldovei), dar diminutivul *șalincuță*, cu cele două sensuri notate de Coșeriu, lipsește și el.

Pe același plan se situează interesul în ceea ce privește înregistrarea (și explicarea) unor expresii și unități frazeologice, un aspect pertinent al limbii vorbite: *a îmbla-n boboti*, *a avea cuvînt în fața cuiva*, *cum îi trebu cînilu al cincilea chior*, *cît lumea și pămîntu* (RC, p. 159), *a grăi în dodii* (A, p. 94). Acest interes al studentului de la Iași ni-l anunță pe Eugenio Coseriu de mai târziu, care, aflat în culmea creației sale, se va opri frecvent asupra expresiilor încheiate de același tip din diverse limbi (*tenir Dieu par les pieds*, *a nu încăpea îndoială*), având explicații variate, adesea reflexe ale unei forma mentis generale (germ. *ein Weib ist ein Weib*, v. fr. *femme que femme*, rom. *femeia*, *ca femeia*).

Excurs 3. Am publicat o variantă în românește a unui studiu al lui Eugeniu Coșeriu, *A-l apuca pe Dumnezeu de (un) picior*, traducere de Anca Gătă, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XLIX–L, 2009–2010, p. 7–16. Privitor la analiza de ansamblu a preocupărilor coșeriene pentru frazeologie, vezi, în acest volum, p. 229–243, Stelian Dumitrăcel (în colaborare), *Eugenio Coseriu: une perspective romane dans l'étude de la phraséologie roumaine*.

3. Pe lângă elementele de analiză propriu-zisă, prezente după cum am constatat, valoarea unor astfel de materiale, lingvistice și etnografice, poate fi considerată din optica unei bănci de date, respectiv a măsurii în care informațiile comunicate completează tabloul de ansamblu al tezaurului lexical sau al obiceiurilor populare, fiind utile pentru progresul exegezelor consacrate acestor domenii, aspecte la care intenționăm să ne referim în continuare. Nu înainte de a remarca, însă, că preocupări cum sunt cele amintite, ale unui student din primul an al unei facultăți de litere din România (în speță al celei de la Universitatea din Iași), în afara expresiei datelor personale, de excepție, ale bacalaureatului de la Bălți, constituie o reflectare și o măsură a orientării învățământului, a nivelului școlii

românești interbelice (evocată în cuvinte sensibile de profesorul Coșeriu și în alocuțiunea la care ne-am referit anterior; cf. 0.3.) și a interesului pentru etnografie (în sens larg) din țara noastră, manifestat încă din ultimele decenii ale secolului trecut. În învățământul secundar românesc, în perioada respectivă, cultura și limbile clasice se situau pe locul meritat, în clasele de liceu erau temeinic studiate (și însușite) câteva limbi moderne, iar, pe de altă parte, fuseseră publicate importante culegeri consacrate spiritualității populare românești și apăruseră periodice de acest profil („Șezătoarea”, „Tudor Pamfile” etc.), ce se aflau în atenția profesorilor și a învățătorilor rurali, care, de altfel, se numărau printre colaboratorii activi ai unor asemenea reviste.

3.1. Printre materialele folclorice din Basarabia, Eugen Coșeriu înserează și un număr de cuplete ironice pornind de la nume de persoane. Deși nu era primul ce se oprea asupra unor astfel de creații, genul nu fusese ilustrat de prea mulți înaintași: câteva „ziceri” rimate având ca punct de plecare numele *Nicolae* apăruseră într-unul din volumele de proverbe ale lui Iuliu Zanne (1901: 235); de la numele (sau porecla) *Furtunache*, un catren satiric înregistrase Elena Niculiță-Voronca („Furtunache cel nebun/strânge pietre de pe drum/Și le pune-n buzunari/și-i pare că-s coarne de mari” (Niculiță-Voronca 1903 417). Materialele publicate de autorii citați sunt preluate (și adnotate) de Tudor Pamfile sub titlul *Cântece de luare în răs*; folcloristul comunică, pentru catrenul de mai sus, o variantă din Țepu-Tecuci, în care ultimul vers este „Și-i pare că-s gologani” (Pamfile 1909: 50–51). Câteva astfel de „îngânări” ale numelui a înregistrat și Emil Petrovici, în anchetele sale din anii 1929–1938: „Ana, budiana” (*Atlasul lingvistic român II*, serie nouă, vol. V, harta 1547, pct. 36) sau „Odotică, frunzapică”; *ibid.*, h. 1563, pct. 346; *Odotică* este un hipocoristic de la *Odotia = Eudochia*).

Cei care au copilărit în mediul specific comunităților rurale de până în anii deceniului al cincilea știu că astfel de substitute de porecle erau o practică curentă de i m a ș , dar și la școală, fiind create spontan și pornind de la orice nume, chiar de la cele mai noi, în forme variind de la adăugarea unui simplu cuvânt în rimă, de obicei un adjectiv (de exemplu, „Geta, cucuieta”), până la catrene și chiar întregi „poezioare”. De aceea, nimic neașteptat că, din Mihăileni-Bălți, E. Coșeriu însemna astfel de producții versificate pentru nume masculine. Dacă una dintre piese se dovedește o variație (dacă nu este o contaminare de motive) pe tema *auraș, păcuraș*, de la Creangă („Măi Ioane,/ Galantoani,/ Scoati-ți apa/ Din urechi,/ Că ți-oi da/ Parali vechi/ Și ți-oi bati dobili/ Și ți-oi spala cofili”), celelalte reprezintă formule inedite: „Nechita/ Furî chita –/ Și sî duci după deal/ Și-o mînîncî ca on cal”; „Neculai/ Turtî di malai –/Turta sî-nvârtești/ Neculai nebunești”; „Măi Vasîli,/ Hantasîli,/ Giugî boi la tînjali/ Și carî gunoiu-afarî” (RC, p. 161–163).

În anii '30 –'50, cel puțin după propriile noastre constatări, astfel de „luări în răs” sau „îngânări” constituiau manifestări preponderent ludice, dar nu erau, firește, lipsite de efecte psihologice în ceea ce-i privește pe cei mai mici sau mai „emotivi” din microgrupul social în care aveau curs. Ne amintim o asemenea formulă din

Dealul-Zvoriștea, jud. Suceava, din anii '50, general aplicabilă, întrucât putea începe, măcar „de probă”, cu orice nume: „Ghiță –Tucu – Mitică – Costică nebunu/ Trage cu tunu;/ Tunu pocnește/ Cutare-nebunește;/ Tunu o pocnit/ Cutare o-nnebunit”, rezervată apoi celui care reacționa cel mai violent la „atribuire”. Dar asemenea „ziceri”, considerate retrospectiv, din perspectiva antropologiei culturale, nu sunt chiar așa de „nevinovate” sau „gratuite”. Căci erau plăsmuite de indivizi dotați și mai „bătăioși” la ieșirea „în lume” a copilului (de obicei cu vitele, pe imas), moment în care i se apreciau înfățișarea, calitățile, dar în special defectele, stabilindu-i-se și porecla. În această împrejurare, prin formule ca acelea citate anterior, celui devenit obiectul de interes al grupului îi era de-a dreptul a g r e s a t numele, și mai ales cel de alint, familial („Ionel – nasu de purcel”; „Ghițucă – mățucă”), deosebit de vulnerabil, de vreme ce în noua microstructură fiecare urma să se integreze, acceptând sau impunându-și un statut.

Or, numele de botez nu era încă, nici pentru cei din Mihăileni-Bălți, o simplă etichetă, convențională. Printre „credinți, superstiții și obiceiuri”, Eugen Coșeriu consemna și faptul că „se pune numele tatălui și copilului, ca să fie acesta din urmă ferit de moarte” (RC, p. 165), iar, în acest obicei, descoperim supraviețuirea urmelor unor mentalități ce țin de coduri magice ale societăților primitive (cu sensul nepeiorativ de „întârziate”), și anume cele referitoare la numele lovite de tabu. Amintim că situația semnalată mai sus o mai întâlnim, pentru o împrejurare specială, și la S.FI. Marian: „Unii părinți, mai ales când le-au murit copiii cei dintâi, le dau celor ce s-au născut în urmă numele ce-l poartă ei” (Marian 1892: 199; pentru un tablou de ansamblu asupra acestui obicei, cf. Candrea 1944: 409–411).

3.2. Desigur, problema în discuție, în cel mai larg cadru, poate fi considerată, pe de o parte, în raport cu diverse modalități, mai vechi sau mai noi, ale denotației urmărind descendența paternă, concretizate, de exemplu, în folosirea termenului pentru noțiunea „fiu”, cum ar fi la celți și germanici (*f i t z*, *mac*, *-sohn*, *-son*, *-sen*) ori la popoare din familii de limbi orientale (arabicul *ben*, persanul *zade*, turcicul *oglu*), respectiv în utilizarea unor sufixe (printre care și rom. *-escu*). Pe de altă parte, însă, trebuie să observăm că modul citat de „ascundere” a numelui copilului pentru a-l ocroti (obicei ce nu poate să nu fie pus în relație și cu practicile agresive la adresa antropomimului respectiv o dată cu ieșirea „în lume” a purtătorului, evocate anterior), prin crearea unei confuzii, pare să vină în opoziție ori măcar în contradicție cu o serie de cutume în speță discutate de diverși antropologi. Astfel, J.G. Frazer oferă exemple privind interdicția rostirii numelui t a t ă l u i: o persoană este desemnată prin referire la copilul său, al cărui nume p o a t e f i p r o n u n ță t, întrucât copiii nu au dușmani. La diferite popoare și populații, se întrebuițează formule de tipul „tatăl, unchiul sau vărul cutăruia”, și aceasta nu numai după nașterea copilului (când părinții își părăsesc numele, devenind *tatăl/mama cutăruia*), ci chiar în cazul perechilor fără copii (așadar, cumva „preventive”), devenind „tatăl fără copii”, respectiv „mama fără copii” (Frazer 1980: 234–235).

Aceeași practică o semnaleză și Claude Lévi-Strauss, constatând că, drept urmare a regulii după care (din rațiuni de magie homeopatică), utilizarea numelui poate fi primejdioasă pentru posesor, tocmai *t a t ă l* este obiectul unor restricții mai severe, întrucât persoana tatălui poate fi confundată cu aceea a copilului; prin urmare, în mod curent, în procesul comunicării, se folosea doar termenul desemnând înrudirea (Lévi-Strauss 1970: 357–358).

La o primă apreciere, s-ar putea presupune că pe teritoriul dacoromânesc (sau pe arii ale acestuia) nu a funcționat interdicția citată, dacă, relativ recent, nu am fi înregistrat într-o zonă răzeșească din sudul Moldovei o serie de succedanee antroponimice denotând respectarea regulii în discuție: la întrebarea din *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni* privind forma de vocativ a termenului numind noțiunea de „soț”, ni s-a relatat, de exemplu, că, în trecut, femeia (soția) nu i se adresa soțului nici cu *bărbate!* și cu atât mai puțin nu-i putea zice pe nume, ci îl striga „vină-ncoace, *cine ești!*” (Belcești – Ivești, jud. Vaslui), respectiv „hei, *cine ești!*” (Matca, jud. Galați), „hei, *tat-su!*” (Fârțânești, Galați), precizându-se că aceste formule de adresare se foloseau „ca o formă de respect” (material din *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, vol. II, pregătit pentru tipar). O urmă, este drept, tulbure, a aceleiași situații o întâlnim și într-un poem (*Rânduiești*) al lui Marin Sorescu din ciclul *La Liliaci*: adresându-se bărbatului, femeile „care se ambiționau nu-i ziceau *n i c i c u m*” (Sorescu 1986: 77).

Excurs 4. Volumul II din *Atlasul* menționat, pe ale cărui hărți se găsesc informațiile la care ne-am referit, dar și nume populare ale bolilor, a fost publicat între timp; cf. Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, vol. II, Iași, Editura Academiei Române, 1997, XXXVI + 306 p.

4. Prin urmare, folcloristul S.FI. Marian și, din Mihăileni-Bălți, studentul Eugen Coșeriu ne comunică, paralel cu identificarea expresiei tabuului lingvistic în ceea ce privește denumirile unor boli (*beșica sei ră, boală neagră, nevoia seia* – A, p. 99, 100), o practică derivată (eventual indirect) de la interdicția utilizării numelor persoanelor, dar care se referă la acela al *c o p i l u l u i*, pentru care se *e x p u n e t a t ă l*, tip nestudiat până acum, ce s-ar putea să se explice în relație cu anumite prescripții referitoare la botez ale Bisericii creștine (ortodoxe).

Excurs 5. Am dezvoltat această temă în studiul *Schimbarea și „agresarea” numelui ca manifestări de „tabu” lingvistic*, în vol. *Limbaje și comunicare* [I], Iași, Institutul European, 1995, p. 71–81; vezi și „Agresarea” (pre)numelui ca reflex al tabuului lingvistic. Pornind de la producții folclorice românești, în „Balkan-Archiv”, Neue Folge, 11. Bd. (München – Würzburg), 1996, p. 369–378.

5. Desigur, nimic mai îndreptățit decât eventuala observație că este ușor de găsit „semne bune” în scrierile de început ale unui savant consacrat; noi am parcurs și comentat (extrem de sumar) aceste prime contribuții, sensibilizați de regăsirea, în

abordările teoretice „de vârf” ale lui Eugen Coșeriu, a impresiilor puternice ținând de „cosmoviziunea” mediului sociocultural al perioadei copilăriei și primei tinereți, consemnate prima dată de studentul român din anii 1939–1940 în articole din reviste diriguite de profesori (Dimitrie Găzdaru, Ilie Bărbulescu, Gorge Pascu) ai Universității care, recent, i-a conferit titlul de Doctor Honoris Causa.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Bîrlea 1966 = O. Bîrlea, *Introducere la Antologie de proză populară epică*, I, București, Editura pentru Literatură.
- Candrea 1944 = I.-A. Candrea, *Folklorul medical român comparat, Privire generală. Medicina magică*, București, Casa Școalelor.
- Coseriu 1956 = E. Coseriu, *La geografía lingüística*, Montevideo, Universidad de la República.
- Coseriu 1981 = E. Coseriu, *La socio- y la etnolingüística. Sus fundamentos y sus tareas*, în „Anuario de letras”, Mexico.
- Frazer 1980 = J.G. Frazer, *Creanga de aur*, II, traducere de Octavian Nistor, note de Gabriela Duda, București, Editura Minerva.
- Lévi-Strauss 1970 = C. Lévi-Strauss, *Gândirea sălbatică. Totemismul azi*, traducere de I. Pecher, București, Editura Științifică.
- Marian 1892 = S.Fl. Marian, *Nașterea la români*, București, Lito-Tipografia Carol Göbl.
- Niculiță-Voronca 1903 = E. Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului roman*, Cernăuți, I. Wiegler.
- Pamfile 1909 = T. Pamfile, *Jocuri de copii*, București, Academia Română.
- Sorescu 1986 = M. Sorescu, *La Liliaci* [Cartea întâi], București, Editura Cartea Românească.
- Zanne 1901 = I. Zanne, *Proverbele românilor*, VI, București, Editura Librăriei Socec & Comp.

EUGENIO COSERIU: THE QUESTIONS AND PROMISES OF THE BEGINNING

ABSTRACT

The paper presents the beginning of the future scientist's research activity: while being a first-year student at the Faculty of Letters of the Mihăileană University of Iași, Eugen Coseriu publishes two articles relating to dialectology and the folk tradition in two journals from this city: *Material lingvistic basarabean* [Bessarabian linguistic material] in “Arhiva” (no. 1–2, 1940, p. 93–100) and *Limbă și folklor din Basarabia* [Bessarabian language and folklore] in “Revista critică” (no. 2–3/1940, p. 159–175). We highlight the originality and complexity of the ethno-linguistic problems approached by the author, among which, in the area of lexicology, the semantic evolution from Latin to Daco-Romanian, the latter's semantic and phonetic accommodation of local borrowings from other languages, popular creativity, or specific phraseology. As far as anthropology is concerned, the young linguist analyzes some *taboo*

manifestations in the (folk) names of diseases or at the level of personal names, etc. A special note, from a psycholinguistic point of view, is the capturing of the speakers' reaction to various aspects of folk speech. In general, through the *delimitation* and distinction vectors that have always characterized Coseriu's creation, this initial phase in his research foreshadows the Tübingen Master's "*integral linguistics*" theory.

Keywords: *folk lexicon, semantics, euphemistic names for diseases, proper name verbal aggression, expressive phraseology.*